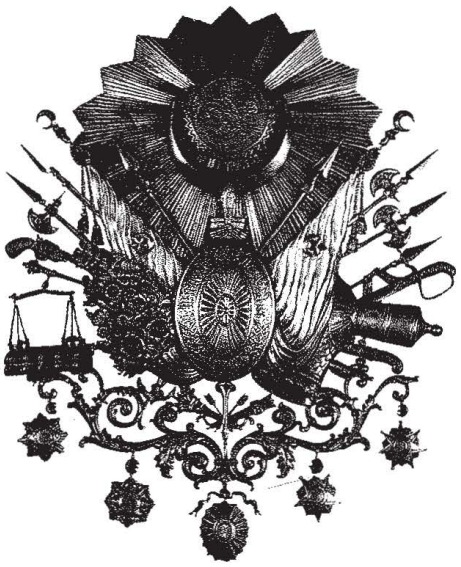

TÜRKLER

10

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

Teknik Koordinatör
Murat Ocak

Sanat Yönetmenleri
Şafak Tavkul / D. Hamza Gürer

Görüntüleme
Görüntü Yönetmeni
Yrd. Doç. Dr. Tufan Gündüz
Görüntü Yönetmen Yardımcısı
Hasan Tahsin
Dr. Muhammet Görür / Fatma Doğancı
Yüksel Şahin

Resim Tarama
Turgay Süslü / Ümit Bahadır

Dizgi Grubu
Mehmet Keskin / Fatma Özgür Şahin / Murat Aydıner
Kadriye Akkaya / Levent Süsoy / Ahmet Düzgün / Umut Aras
Turgay Süslü / Ümit Bahadır / Erol Efe / Zülfikâr Mert
Can Ayvaşık / Lale Azimzade / Serhan Balkanal

Tashih Grubu
Elnur Ağayev
Ahmet Budak / Zehra Filiz Bilir
Emine Özdemir / Büşra Bolay / Demet Aksoy
Ebru Demir / Rizvan Genberli

Grafik Tasarım
D. Hamza Gürer

Baskı
Semih Ofset

Cilt
Balkan Ciltevi

Yayın Kodu
975-6782-33-1 Isbn (Takım)
975-6782-43-9 Isbn (Cilt)

Yayın Yeri ve Tarihi
Ankara 2002

Yan Kağıt: Bülbül Yuvası Ebru, Nusret Hepgül

Osmanlı'da Çok Evlilik

DOÇ. DR. SAİD ÖZTÜRK
Osmanlı Araştırmaları Vakfı / Türkiye

Taaddüd-i zevcaat konusu, Müslümanlara yöneltilen eleştiriler içerisinde yer alır. Art niyetli oryantalist bakış bir tarafa Müslümanlar da Kuran'da geçen taaddüd-i zevcaat ayetine farklı yaklaşımlar sergilemektedir.[1] Bu çalışmada taaddüd-i zevcaat ayetinin yorumlanmasını ve işin fıkhi cephesini Kuran yorumcularına ve fukahaya bırakarak Osmanlı toplumunda taaddüd-i zevcaat konusu üzerinde durulacaktır.

Osmanlı aile hukuku İslam aile hukukunun vaz ettiği ilkeler çerçevesinde oluşmuş olup,[2] bu ilkelere ters düşmeyen bazı örf ve adetten kaynaklanan uygulamalara müsaade edilmiştir.[3] Bir erkeğin aynı anda evli bulunabileceği eş sayısını da bu ilkeler belirlemiştir. İslam dini toplumda ancak dörde kadar evliliğe müsaade ederek sınırlama getirmiş ve bu müsaadeyi de bazı şartlara bağlamıştır.[4] Nisa Suresi, Ayet 3'te;

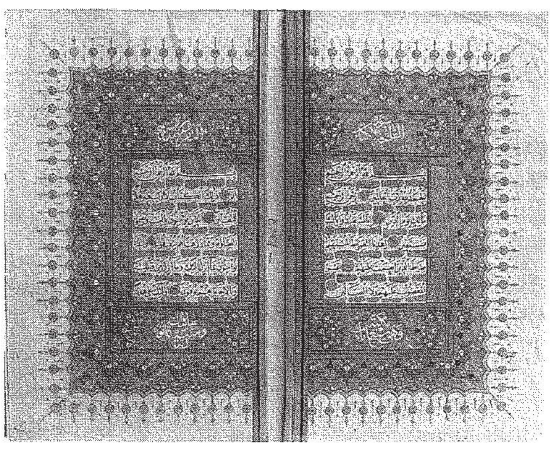
"Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur".

Çok evlilik sadece zaruret halinde müsaade edilen bir çıkış yolu olmuş, bu müsaade de kadınlar arasında adalet etme şartına bağlanmıştır. Ancak diğer bir ayet ise eşler arasında adil davranılamayacağını belirterek tek eşle hayatın sürdürülmesini kuvvetle tavsiye etmektedir.[5] Adalet meselesinin önemi Hz. Peygamber'in bir hadisinde şu ifadelerle yer almaktadır;

"Bir erkeğin nikahında iki kadın bulunur da aralarında adalet gözetmezse, Kıyamet Günü'nde bir tarafı felçli olarak dirilir.".[6]

Bu evrensel ilkelerin nazil olduğu ve ifade edildiği toplumun İslam ile şereflenmeden önceki durumuna bakarsak bir erkeğin istediği kadar kadın ile evlenme hakkına sahip olduğu görülür. Nikahın Arap toplumunda fazla bir değeri yok idi. Zira evlilik ve nikah bir cinsel birleşmeden öte anlam taşımıyordu. Kadın hor ve hakir görülüyordu. Erkek serveti ve kudreti nisbetinde istediği kadar karı alıyordu. Kız için kim münasip fiyat verirse ona satılması bilhassa riayet edilen bir kaide idi. İslam geldiği zaman diğer pek çok toplumlarda da görülen bu sınırsız sayıda kadın ile evliliği sınırlamış ve şarta bağlamıştır. En fazla dörde kadar müsaade etmiş, bazı hallerde toplumun huzur ve selameti için birden fazla kadınla evlenme kapısını açık tutmuştur.[7] İslam'ın ilk yıllarında savaşlar sebebiyle bir çok kadının dul ve korunmaya muhtaç kaldığı gözden uzak tutulmamalıdır.

Ne varki, Medeniyet-i İslamiye Tarihi adlı eserin Lübnanlı gayrımüslim müellifi Corci Zeydan'ın tesbitlerinde de görüldüğü üzere birden fazla evliliğin oranı bütün müslüman toplumlarda %5'i geçmemektedir.[8] Muasır bazı araştırma sonuçlarına bakılırsa Mısır'da 1947'de %3.4, Irak'da 1957'de %7.5, Suriye'de 1960'da %4.3 olduğu görülmektedir.[9] Hindli müslümanlarda ise 1960 ve 1974 yılına ait raporlara göre 1000 şehirli evli erkekde bu oran %8.6'dır.[10] Bir başka araştırmaya göre Arap ülkelerinde çok kadınla evlenme oranı %2 ile %8 arasındadır.[11] Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar Irak, İran, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerde çok evliliğe bakışın son derece olumsuz olduğunu belirtiyor.[12]

Kur'an-ı Kerim'den Nesih Serlevha Hattat Hafız Osman, Türk İslam Eserleri Müzesi

İlgili ayette geçen şartlı izne bağlı olarak diğer müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birden fazla evliliklere rastlanılmaktadır. Ancak çok evlilik açısından Osmanlıya baktığımızda bu tür evliliğin yaygın olmadığı, belirli oranlarda kaldığı görülmektedir. Yabancı seyyahlar da bu durumu teyid edici açıklamalarda

bulunmuşlardır. XVI. yüzyıl sonunda Türkiye ile ilgili gözlemlerini anlatan Alman protestan papazı Salomon Schweigger:

"Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılık yoktur. Her halde bu işi denemiş, det ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülmüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor" diyor.[13] XVI. asırda başka bir batılı seyyah, "Türklerde çokeşliliğe karşı bir tiksinmeyle birlikte temiz bir aile yaşamı"ndan söz etmektedir.[14]

1908'de Osmanlı Devleti'nde seyahat eden bir Amerikalı seyyah da değerlendirmelerinde *"Türkiye'de çok eşlilik genel olarak sanılandan çok daha az yaygın. Kur'an erkeklere dört kadın alma izni veriyor... ancak çok eşlilik pahalı bir kurum. Bir Türk erkeği ancak çocuk sahibi olma isteği çok güçlüyse bu masrafa girişecek ve evinin huzurunu tehlikeye atacaktır"*.[15] diyor. M.A.Ubicini de eserinde Türkiye'de çok kadınla evliliğin son derece nâdir olduğunu belirtir.[16]

Ev ve sokak kıyafetleri ile İstanbullu hanımlar, (1873)

Osmanlı'da çok evliliğe değinen yerli veya yabancı hiçbir yazar veya seyyah bunun yaygın bir uygulama olduğunu söylemiyor. Burada kesin bir görüş birliği vardır. Ama ne var ki özellikle batılı seyyah, araştırmacı, politikacı için taaddüd-i zevcât heyecan verici bir konu olarak görülüyor. Her seyyahın notlarında buna atıflar yapılır, açıklamalar bulunur. Ancak bu atıflar ve açıklamalar Cem Behar-Alan Duben'in dediği gibi, Türkiye'deki gerçekliğin tasvirinden çok Batı'daki Şarkiyatçı geleneğin taleplerini tatmine yönelikti. Toplumda istisnai özellik de taşısa çok eşliliğin gerek yabancı Osmanlı gözlemciler gerekse Osmanlılar açısından sembolik anlamı büyüktü.[17]

Batılı için taaddüd-i zevcat ne anlama geliyordu? 1316'da basılan Taaddüd-i Zevcaat adlı eserde Mahmud Esad bu konuda şöyle diyordu; "Taaddüd-i zevcaat onların nazarında cürmdür, cinayettir, hem de a'zam cinayettendir". Ecânib nezdinde taaddüd-i zevcât İslamiyet için bir kusurdur...".[18]

Taaddüd-i zevcât konusunda tartışmalar son döneme aittir. Zira on dokuzuncu asrın ilk yarısına gelinceye kadar, taaddüd-i zevcat toplumda önemli bir problem olarak da görülmüyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında çok eşliliğe karşı uyanan tepki ise, Batılı bir hayat yönünde verilen ideolojik mücadelenin bir parçası idi.

Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Sebepleri

Osmanlı toplumu içerisinde kişileri çok evliliğe iten sebepler kadını istismar üzerine kurulu gayrı ahlakî gerekçelere dayanmıyordu. Sebep ve gerekçeler bir bakıma şu şekilde sıralanabilir;

1- En başta nesebin devamlılığını sağlama ve çocuk sahibi olma isteği kişileri ikinci evliliğe iten sebeplerdendir.[19] Mesela son yüzyılın paşalarından Hüseyin Galip Paşa çocuk sahibi olmak için ikinci bir hanımla evlenmişti. Mithat Paşa da aynı sebeplerle ikinci evliliğini yapmıştı.[20] Muasır bazı çalışmalar, mesela Hintli müslümanlarda çok evliliğin sebebleri olarak çocuk sahibi olma ya da erkek evlat sahibi olma arzusunu belirtmektedir.[21]

2- Osmanlı tıbbı muasırlarına göre oldukça gelişmiş olduğunu tıp tarihi araştırmaları göstermekle birlikte çağdaş dünyamızın gelişmiş sağlık sektörünün varlığından yoksun çağlarda ailelerin çocuk sahibi olmalarını engelleyen kadından veya erkekten kaynaklanan hastalık ve rahatsızlıkların önüne de geçildiği söylenemez. Dolayısıyla bu gün kadın veya erkekten kaynaklanan hastalıklara tıbbi müdahaleler yapılarak aileler çocuk sahibi yapılırken Osmanlı çağlarında çocuk sahibi olmak isteyen bir erkeğin bir çıkış yolu olması itibariyle ikinci evliliğe müracaat ettiği söylenebilir.

3- Üretimin kol gücüne bağlı olarak yapıldığı dönemlerde fazla nüfusun üretim artışına katkıda bulunacağı düşüncesini de etkileyici faktör olarak görmek gerekir. Özellikle zirai üretim gibi emek yoğun faaliyet alanlarında fazla nüfusa duyulan ihtiyaç açıktır.

4- Yine bu gerekçeler arasında erkek çocuğa sahip olma isteğinden söz edilebilir. Bilindiği gibi, sanayi öncesi ekonomilerde iktisadi faaliyetlerin hakim niteliği emek yoğun özellikler taşımasıdır. Osmanlı ekonomisi dediğimiz zaman da böyle bir özellik karşımıza çıkıyor. İşte emek yoğun iktisadi faaliyetlerin sürdürülmesinde daima artı emeğe ihtiyaç vardır. Bir debbağ ustasının atölyesinde çalıştıracak erkek çocuğu yoksa mutlaka dışardan emek satın alacaktır. Manifaktür düzeyinde işletmelerin yoğun olduğu Osmanlı iktisadi hayatında işletmecilerin, kazandıkları cüzi kârların emek satın almak suretiyle dışarıya akmasını mümkün olduğunca önleme arzuları ön plana çıkacağı tahmin edilebilir.

Böyle bir durum kuşkusuz şehir toplumlarında görülür. Ancak Osmanlı kırsalında bu temayülün daha da yoğunlaştığından söz etmek lazımdır. Günümüz Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde görülen çok evliliklerin taşıdığı gerekçeleri Osmanlı asırları için de pekâla düşünebiliriz.

Erkek çocuk sahibi olma arzusunu sadece iş ve zenaat ehlinin talepleri arasında görmemek gerek. Mesela İş-

kodralı Mustafa Paşa'nın iki kızı ve bir oğlu bulunuyordu. Oğlu vefat edince evlenmek isteyen paşaya hanımı karşı çıkar. Bunun üzerine paşa cariye alır ve bu cariyeden iki erkek çocuğu doğar. Mithat Paşa'nın da 20 yıldır evli karısı Fatma Naime'den bir kızı bulunuyordu. Fakat paşa erkek çocuk istiyordu. Üstelik kendi Bağdad Valisi olması dolayısıyla Bağdad'da, karısı İstanbul'da bulunuyordu. Paşa Çerkes bir hanımla ikinci evliliğini yapar ve bu evlilikten 1 oğlu iki kızı dünyaya gelir.[22]

5- Özellikle devletin kuruluş döneminde gazaların ortaya çıkardığı diğer bir olgudan da söz etmek lazımdır. Mağlup ettikleri Bizanslılar'ın geride kalan dullları ve kızları muzaffer Osmanlı askerleri için sadece ikinci bir eş değil aynı zamanda mamur bir evin sahibi olmak anlamı da taşıyordu. Bu durumu Aşıkpaşazâde Orhan Gazi'nin İznik'e girişini anlattığı kısımda "*hazır ev ve kadın ola, kim kabul etmeye*" diye açıklıyordu. Aşıkpaşazâde'nin açıklamaları şöyle;

(Gazilerin şehre girişlerinde) kâfirler karşıladılar. Sanki padişahları ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldular. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi: "Bunların erkekleri hani?" diye sordu. "Kırıldılar, kimi savaştan kimi açlıktan" diye cevap verdiler. Aralarında (pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti: "Bu dul kadınları nikâh edin alın" dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler: "Hazır ev ve kadın ola, kim kabul etmeye."[23]

Batı Anadolu kadını

6- Evlilik yaşında kadın nüfusun fazlalığı. Geleneksel hayat tarzının evliliği teşvik ettiği, bekarlığı ise uygun bulmaması nedeniyle özellikle dulların evlenmesi öngörülüyordu.

7- Kadının gebelik, doğum ve doğumdan sonra çocuğun sütten kesilmesine kadar erkeğin karısından çekinmek zorunda kalması erkeği birden fazla kadınla evliliğe ittiği söylenebilir.

8- Kadınların erkeğe göre daha genç yaşta evlenmesi, doğum, çocuk büyütme ve geleneksel aile yükünün ağırlığı gibi nedenlerle güzelliklerini kaybetmeleri, zevcelik vazifesini yerine getirememeleri.

Osmanlı Aydınları Ne Düşünüyordu?

Batı dünyası ile etkileşimin en üst düzeye eriştiği 19. yüzyılın sonlarında genelde İslam toplumları, özelde Osmanlı toplumu üzerinde eleştirilerini yoğunlaştıran batılıların da etkisiyle çok evlilik konusu tartışılmaya başlar. Bu tartışmalar klasik İslam alimlerinin Kuran'da geçen taaddüd-i zevcât ayetlerini yorum tarzlarından farklı bir düzeyde yapılıyordu. Taaddüd-i zevcâtı reddedenler, müdafaaa edenler ve objektif değerlendirmelerde bulunanlar bu tartışmada yer alıyordu. Tartışmaların genel çerçevesi Kuran mantalitesinin dışına taşmıyor, tek eşle evlilik üzerinde konsensüs oluşuyordu. Fatma Aliye hanım Taaddüd-i zevcât konusunda Mahmud Esad'a cevab mahiyetinde yazdığı makalenin başında şöyle diyordu;

"Biliyorsunuz ki bu mebâhis ile ecânib çok iştiğal ediyor, buna dair çok şeyler yazılub söyleniyor. Pek çok i'tirazlar oluyor sualler irad ediliyor. O derece ki susmak sükutla mukabele etmek imkan haricinde kalub suallere cevab mecburiyet hükmüne giriyor...".[24]

Şeyhülislam Musa Kazım 1324/1908'te Sırat-ı Müstakim'de yayınladığı Hürriyet-Müsavat adlı makalesinde

"...şeriat-Ahmediye'nin emir buyurduğu tesettür-i nisvan, ta'addüd-i zevcat ve talak gibi meselelerine karşı ötedenberi Avrupa mehafil-i edebiye ve felsefiyesinde gösterilen hücumlara ve bu babda aleyhimizde edilen muahezelere ve hatta bu üç meseleden dolayı biz müslümanları bütün alem-i medeniyete karşı "vahşi bir kavim, zalim bir millet' diye tenıtmak üzere sarfedilen gayretleri, yazılan sözleri müdafaa etmek."[25]

Mahmud Esad "Taaddüd-i zevcaat İslamiyet'te en mühim mesâil-i ictimaiyeden, pek yanlış anlaşılan mebahisdendir" diyor.[26] Mahmud Esad bu konuda kaleme aldığı eserin "Taaddüd-i zevcaat aleyhinde bulunan Avrupalıların ef'ali ve akvâlini cerh etdiğini hakikat-i halde ve fiiliyatda anların dahi taaddüd-ü zevcaat erbabından olduklarını kâbil-i inkar olmayacak derecede vek'ayi' ile isbat" ettiğini söylüyor.[27]

Türkçü görüşleriyle bilinen *Şemseddin Sami* (1850-1904), *"Kadınlar"* isimli eserinde tek eşle yetinmenin gerekçeleri üzerinde durur. Şemseddin Sami sevgi, saygı ve aşk bağlamında konuya yaklaşarak tekeşle yetinmenin daha hayırlı olacağını, ancak özel durumlarda çok evliliğe müracaat edileceğini söyler. Kadın eşlik vazifesini ifaaya güç yetiremiyorsa erkeğin taşkınlığa ve gayrımeşru yollara düşmesinin önüne geçmek için ruhsat verilmiştir. Ona göre bu bir ruhsattır tavsiye değildir.[28]

1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi komisyonuna başkanlık yapan *Mahmud Es'ad* (1855-1918) ile Cevdet Paşa'nın kızı *Fatma Aliye Hanım* (1862-1936) arasında geçen poligami tartışmasında Mahmud Esad, bu tür evliliğin fuhşu önleyen iki özelliği üzerinde durur. Bunlardan birincisi kadınların, erken yaşlarda menopoza (son âdet kanaması) girerek fonksiyonlarının bir kısmını yitirmesi, kocalarını başka kadınlarla nikâhsız yaşamalarına yol açabilir. İkincisi, kadınların erkeklerden genellikle daha erken yaşlarda ergenliğe ulaşması nedeniyle

evlilik çağındaki kadın adedinin erkeklerden fazlalığı dengesizlik oluşturmaktadır. Bu da, müellife göre çokeşliliğin geçersiz olduğu toplumlarda fuhuşu artırmaktadır.[29]

Taaddüd-i zevcaat konusunun tartışıldığı dönemlerde bu konuda geniş tahlillere giren Mahmud Esad'a göre;

"Her dürlü iktidarı kendinde görmeyenler bir zevce ile iktifa etsünler, lakin esbab-ı ma'kule ve meşru'aya mebni kendüsünde ihtiyaç ve zaruret his etmekle beraber iktidar-ı bedeni ve malisini kafi addeden kimse de alem-i fuhş ve sefahatde imrar-ı vakt edeceğine varsun suret-i meşru'ada bir zevce daha alsun kemal-i saadet ve iffet ile imrar-ı hayat eylesün."[30]

Mahmud Esad'a göre taaddüd-i zevcaat tabii, cibillî, fıtridir. Hem hal u vahşet ve bidayetde hem medeniyetde zaruri velâbüd (gerekli) ve cârîdir.[31]

Mahmud Esad'ın görüşlerine karşı, Fatma Aliye, *"İslâmiyette taaddüd-i zevcât emr olmayub mesağ gösterildiği cihetle bu müsaadenin ne gibi mecburiyetlerde işe yaradığı ibraz olunmalı. Buna alem-i medeniyetde dahi ne suretlerde lüzumı bulındığı isbat olınmalı"* diyordu.[32] Fatma Aliye makalesinde Hz. Ömer'in çok eşliliği yasaklayıcı bir uygulamasını anlatır;

Saraylı Cariye, Pierre Désire Guillemet, (1878) (Dolmabahçe Sarayı)

"İslâm ordusuyla Akka taraflarında bulunan Ebu Ubeyde'nin izin mektubuna cevaben Hz. Ömer "Asâkir-i İslâmiye'den bazılarının Rum kızlarıyla tezevvüc etmek istediklerini söylüyorsun. Hicazda haremi (eşi) olmayanlara bunun için müsaade edebilirsin. Hicazda haremi bulunanların odalık almalarına gayret etmelisin diye yazmıştı".[33]

Fatma Aliye bu misalden sonra seçkin şahsiyetlerin çok evliliklerine dair düşüncelerini şöyle dile getirir:

"Hz. Ömer'in birkaç zevcesi vardı, zira o halife idi. Herkes onun gibi olamazdı. Kadınlar kendileri, o kadar büyük bir şerefi yalnız bir kadına çok görürlerdi. Onlar kendi hüsn-ü rızalarıyla o hususda taaddüd-ü zevcatı arzu ederlerdi. Hz. Peygamber gibi o da kimseyi zor ile almadı. Hazret-i Resul, gençliğini bir zevce ile imrar eyleyüb sonra dokuz haremi bulınması, ezvacı mutahharanın o şerefe nail edilmeleri için değil midir. Şayân-ı mükâfat olan o muhedderât-ı İslâm'ı (İslâm'ın temiz kadınlarını) nail-i mükâfat içün oldığından elbet şüphe yoktur, Hz. Fatıma'nın üzerine Hz. Ali'ye kız vermeye kalkışdıklarında Cenab-ı Resul'ün, "Fatıma benden bir lâhm-ı paredir. Onu gücendiren beni gücendirir" diye buyurması, Hazret-i Ali'nin, Hazret-i Fatıma hayatta iken hiçbir kadın almayub onun vefatından sonra birkaç haremler alması da Hazret-i Fatıma'nın Peygamber kızı bulunduğu ve sair kadınlara kıyas olınamayacağı için değil midir? Hazret-i Ömer'in o kadar haremi varken pek küçük sinde (yaşta) bulınan Hazret-i Fatıma'nın kerimesi Hazret-i Zeyneb'i, Hazret-i Ali'den istediğinde, "pek küçükdür ya Ömer" cevabına karşı: "maksadım Beyt-i Resûl'e karışmakdır ya Ali" diyerek Hazret-i Zeyneb'i tezevvüç eylemesi gibi şeyler hep o dürlü büyüklere mahsus olan şeylerdendir ki herkes bunlarla bir olamaz. Bunlarda, taaddüd-i zevcatdan maksad başkadır.".[34]

Fatma Aliye, çokeşliliği kabullenmiş görünüyor ancak "İslâmiyette taaddüd-i zevcata karşı talak da bulunduğundan taaddüd-i zevcâtın kadınlara cebri bir zulüm olamayacağını ve kadın ortak istemediği halde oturmayıp diğer biriyle tezevvüç edebileceğini" ileri sürerek kadınların isteği üzerine gerçekleştirilen *muhalâaya* atıfta bulunuyor.[35] Fatma Aliye hanım bu zamanda tek eşliliğin lüzumuna değiniyor;

"İslamiyetde vahdet-i zevce usûlü haram olmadığı ve idare edilemeyeceği halde bir zevce ile iktifa kılınmak hakkındaki ayet-i kerime işte bu alem-i medeniyet için pek muvafık bulundığını söyler isek hak kazanabilürüz. Zira bu alem-i medeniyetde bir zevceden ziyadesini idare ne kadar müşkül ve belki de gayr-ı mümkün oldığı görülüyor.[36]

Taaddüd-i zevcaat ile ilgili tartışmaların yaşandığı dönemin şahitlerinden bir olan Bediüzzaman da batı medeniyetinin çok evliliğe bakış açısını şu şekilde tahlil ediyor. Bu tahliller taaddüd-i zevcaat müdafilerinin görüşlerine mümasil görüşlerdir;

"Medeniyet, taaddüd-ü ezvacı kabul etmiyor. Kur'anın o hükmünü, kendine muhalif-i hikmet ve maslahat-ı beşeriyeye münafî telakki eder. Evet eğer izdivacdaki hikmet, yalnız kaza-yı şehvet olsa, taaddüd bilakis olmalı. Halbuki, hattâ bütün hayvanatın şehadetiyle ve izdivac eden nebatatın tasdikiyle sabittir ki; izdivacın hikmeti ve gayesi, tenasüldür. Kaza-yı şehvet lezzeti ise, o vazifeyi gördürmek için rahmet tarafından verilen bir ücret-i cüz'iyedir. Madem hikmeten, hakikaten, izdivac nesil içindir, nev'in bekası içindir. Elbette, bir senede yalnız bir defa tevellüde kabil ve ayın yalnız yarısında kabil-i telakkuh olan ve elli senede ye'se düşen bir kadın, ekseri vakitte tâ yüz seneye kadar kabil-i telkîh bir erkeğe kâfi gelmediğinden, medeniyet pek çok fahişehaneleri kabul etmeye mecburdur.

Batılı fikirlere sahip Celal Nuri (1570-1918) tarafından 1331/1915 yılında kaleme alınan *Kadınlarımız*'da İslâmiyetin tekeşli aile yapısını önerdiğini ileri sürer. Çokeşliliği kıyasıya eleştiren Celâl Nuri yine de gerçek ihtiyaç durumunda bir başka kadın almaya izin verilmesi konusunda açık kapı bırakır. Ona göre bir kimse karısından memnun olur, ama bu kadın zevcelik görevini yerine getiremezse, o zaman onun hatırı kırılmamak ve kocanın da haklarını korumak için izin verilebilir.[37]

Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin düzenlenmesinden önce, İslâmcılar, Batıcılar ve Türkçüler arasında konuyla ilgili yoğun tartışmalar geçmiştir. Komisyonda yer alan Türkçülerden Mansurizade Said sultanın poligamiyi yasaklamasının veya birinci hanımın rızasına bağlamak gibi bazı kayıtlarla sınırlamasının mümkün olduğunu ileri sürüyordu. Sonuçta, Mahmud Esad, ve Ahmed Naim'in ısrarıyla taaddüd-i zevcat yasaklanmıyor ama önemli ölçüde sınırlandırılıyordu. 1917 tarihli Kararnamesi, poligamiye makul bir sınır getirebilmek gayesiyle, Hanbeli mezhebinin kabul ettiği bir imkândan yararlanarak kadının, nikâh akdi esnasında kocasının evlilik boyunca tek eşli kalması şartını ileri sürebileceğini benimsemiştir; "*Üzerine evlenmek ve evlendiği suretde kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc ve şart muteberdir. Madde 38*". Böyle bir şart Hanefilere göre geçerli sayılmadığı halde, Hanbelilerde bağlayıcı kabul edilmektedir.

Bu tip bir akit yapan ilk çift Halide Edip Adıvar ve Salih Zeki Bey'dir. Salih Zeki Bey gül üstüne gül koklayınca yani ikinci evliliğin yapınca Halide Edip hanım boşanma hakkını kullanmıştır.[38] Muhammed Hamidullah bu görüşün, tüm Müslümanlar için bağlayıcı olduğunu belirtir.[39]

Bu maddenin kabulünde her ne kadar kamuoyu baskısının etkisi olmuşsa da İslam hukukunun çerçevesi içerisinde kalınmış ve çok evliliğe engeller oluşturma yönünde atılan bir adım sayılmıştır. Sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu bu kanuni engelin doğrudan yasaklama ile aynı etkiyi yapmak üzere tasarlandığı kanaatini taşır.

Çok evliliğe karşı kamuoyu baskısı giderek artıyordu. Nitekim bu kanun çok az bir zaman yürürlükte kalabildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan düzenlemede 1924-1925'de çok kadınla evlenmek için hakimden özel izin alınması gerekiyordu. Medeni Kanunun 1926'daki değişikliğinde çok kadınla evlenmek yasaklanmıştı.[40]

Karamanlı köylü kadını, (M. And, XVI. yy.'da İstanbul, s. 302.)

1925'de Vakit Gazetesi'nin bir anketi toplumun çok evlilik konusundaki eğilimlerini bize aktarıyor. Gazete şu soruları sormuştu:

Çok eşlilik yasaklanmalı mı?

İlk eşin çocuk sahibi olamama durumunda çok eşliliğe izin verilmeli mi?

Çok eşlilik nüfusun artışı için bir yol olarak değerlendirilebilir mi?

İstanbul ve taşrada çok eşlilik konusunda farklı hukuk sistemlerine tabi kılınabilir mi?

Bu ankete verilen cevaplarda son iki soruya olumsuz cevap verilmişti. İlk soruya verilen cevapların ekserisi çok eşliliğe karşıydı. İkinci soruya verilen cevaplarda ise üçte birinden azı çok evlilik konusunda istisna kabul etmiyordu. Üçte ikisinden fazlası kadını kısır olduğu tıbbi muayene ile tesbit edildiğinde ikinci kadınla evlenmeyi kabulleniyordu.[41]

Osmanlı Aile Araştırmaları İçin Mühim Bir Kaynak: Tereke Defterleri

Osmanlı aile yapısının niceliğine yani, Osmanlı ailesinde birden fazla evliliğin oranı, çocuk sayısı, kız-erkek çocuk sayısı oranı, mirasçıların durumu ve birden fazla evliliğin hangi amaçlarla yapıldığına dair suallere cevap veren önemli bir kaynak, özellikle Osmanlı mahkemelerinde kadıların tuttuğu ve adına "Kadı Sicilleri" denilen defter kolleksiyonları içinde bulunan "Tereke Defterleri"dir.[42] Tereke Defterleri Osmanlı aile yapısı ile ilgili en önemli ve güvenilir kaynağı oluşturmaktadır. Çünkü bu defterlerde aile nüfusu, ailenin niteliği ve niceliği konularında bilginin verilmesinde hukuki zorunluluk vardır. Ancak Tereke Defterleri'nde yaşayan çocukların yer aldığını, vefat eden çocukların yer almadığını belirtelim. Dolayısıyla bu defterlerden aile büyüklüğünü çıkarmak her zaman mümkün olamaz.[43] Ne var ki bu konularda en mühim bir kaynaktır. Demografik yapının nicelik ve niteliğinin analizine ışık tutan Tereke Defterleri'nden -bu eksikliğine rağmen- elde edilen verilerle Osmanlı aile yapısı bulunduğu dönem çerçevesinde izaha kavuşmaktadır.

Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik Rakamları

Onyedinci yüzyıl İstanbul'una ait 20 şeriye sicili üzerinde yaptığımız araştırmada 2670 kişiden 1728'inin vefatları anında evli olduklarını tesbit ediyoruz. Bunlardan 486'sını kadınlar, 1242'sini erkekler oluşturmaktadır. Erkekler içerisinde 1147 kişinin 1'er, 84 kişinin 2'şer, 7 kişinin 3'er, 4 kişinin ise 4 eşi bulunmaktadır. 1147 kişinin (%92.35) birer eş sahibi olması, askeri sınıf (kısa bir tanımla bütün kamu kesimi için kullanılan bir terim) içinde tek evliliğin hakim bir durumda olduğunu gösteriyor.

Ö. L. Barkan'ın benzer kaynaklar üzerinde yaptığı incelemelerde de aynı sonuçlara ulaşılmıştır; 1516 erkekten 1407 (%92,8)'sinin tek kadınla evli olduğu tesbit edilmiştir. Aynı incelemede 103 erkeğin 2'şer, sadece 6'sının 3'er eşle evli oldukları görülmektedir.[44]

Bursa, Ankara ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerine ait tereke kayıtları incelenerek varılan sonuçlar da birbirine yakındır.[45] Şer'iye sicilleri kullanılarak yapılan bir araştırmada 16. yüzyılda Bursa'da 939 evli erkekten 22 kişi (%2.3) iki evli, 2 kişi (%0.2) üç kadınla evlidir. Dört kadınla evli yoktur. Dolayısıyla geriye kalan 915 kişi 1 kadınla evlidir (%97.5).[46] 17 yüzyılda ise bu oran

yine Bursa için şöyledir; 1092 evli erkekten 49'u 2 evli (%4.4), 2'si 3 evli (%0.1).[47] H. Gerber Bursa Şer'iye sicillerinde 2000'in üzerinde erkeğin mirasçıları üzerinde yapılan bir araştırmasında ise 17. yüzyılda Bursa'da iki veya daha fazla kadınla evlilik yapan 20 kişiyi tesbit etmiştir. Çok evlilik oranı %1'dir.[48] Daniel Bates'in tesbitlerine göre Güneydoğu Türkmen aşiretlerinde bu oran %3'dür.[49]

Enderuni Fazıl'ın Zenannamesi'nden kadın, (18. yy.)

Adana, Amasya, Ankara, Antep, Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Konya, Manisa, Sivas, Trabzon tereke defterleri üzerinde sondaj usulü ile yapılan bir araştırmaya göre 883 kişiden 789'u tek eşlidir (%89.35). Bunlardan 84'ü 2 kadınla (%9.51), 10'u 3 kadınla (%1.13) aynı anda evlilik yapmıştır. Aynı araştırma sonuçlarına göre şehirlerde birden fazla evlilik oranı %9.27, köylerde ise bu oran %0.3'dür. Aynı kaynak gurubunda 10.000 üzerinde incelenen tereke kayıtlarında sadece iki terekede aynı anda 4 kadınla evli kişilere rastlanılmıştır.[50] 18. yüzyılın başlarında Kayseri'de ailelerin durumu ile alakalı bir incelemede 115 müslüman erkeğin sadece 10'u birden fazla evli olup, bunlar içerisinde bir kişi 3, diğerleri ise 2 eşle evlidir. Bu durumda birden fazla evliliğin oranı %8.7'dir.[51] 19. yüzyılda Kayseri'de birden fazla eşle evliliğin oranı yine aynı seviyelerde kalmıştır.[52] Tokat'ta ise aile nüfusu ile alakalı kısmi bir çalışmada (18 tereke üzerinde) birden fazla eşle evlilik oranı yüksek gösterilmiştir.[53]

İstanbul ve Edirne'de bulunan askeri sınıf mensupları arasında tek eşliliğin aynı oranlarda olduğu görülürken, Ankara ve Anadolu'nun bir kısım şehirlerinde tek eşlilik daha düşük oranda seyretmiştir. Dolayısıyla Anadolu'da çok evliliğe daha fazla meyledildiği söylenebilir. Bursa'da ise çoğunluğu halk kesimine ait tereke defterlerine göre tek eşliliğin oranı oldukça yüksektir.

Benzer özellikler Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira, XIX. yüzyıl Şam ve Halep tereke defterleri incelenerek varılan sonuçlar, Şam şehir toplumu içinde monogaminin %90 olduğunu göstermektedir.[54]

Osmanlı demografi araştırmalarından tanıdığımız Cem Behar ile Alan Duben'in 1880-1940 yıllarını kapsayan çalışmalarında bu istisnai özelliğin devam ettiği görülmektedir. Bu araştırma sonuçlarına göre İstanbul'da 1885'de çok evlilik oranı %.2.51, 1907'de %2.16'dır. Enterasandır bu oran Eminönü ve Fatih'de %1.4 iken, Beşiktaş semtinde %3.4'e çıkmaktadır.[55] Cem Behar'ın İstanbul'a ait diğer bir çalışmasında 1860-1930 tarihleri arasında muhtelif senelere ait verilerden kullandığı 3291 evli kişinin 3183'ü (%96.72) tek evli, 108'i (%3.28) birden fazla kadınla evlidir.[56]

Tanzimat dönemini kapsayan Bursa ve civarına ait bir araştırmada birden fazla kadınla evlilik yapanların oranının önceki dönemlerden pek farklı olmadığına işaret edilmektedir.1839-1864 yılları arasında Bursa'da ölen 361 evli erkeğin mirasçıları üzerinde yapılan bu araştırma sonucuna göre; 361 evli erkekten 353'ü tek (%97,8), 7'si 2 (%0,5); bir tanesi de 4 eşli evlilik gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaya göre poligami oranı oldukça düşüktür (%2,2).[57]

Tablo: Şehirlere Göre Eş Sayısının Dağılımı

ŞEHİRLER	Toplam Evli Erkek	1 Eşi Olan	%	2 Eşi Olan	%	3 Eşi Olan	%	4 Eşi Olan	%	Toplam %	
İSTANBUL 17. yy	1242	1147	92.35	84	6.76	7	0.56	4	0.32		
İSTANBUL 1885										2.51	
İSTANBUL 1907										2.16	
İSTANBUL 1860-1930	3291	3183	96.72							3.28	108
EDİRNE	1516	1407	92.81	103	6.79	6	0.39	-	-		
BURSA 16. yy.	939	915	97.5	22	2.3	2	0.2	-	-		
BURSA 17. yy	1092	1041	95.3	49	4.5	2	0.2	-	-		
BURSA 17. yy	2000									1	20
BURSA 19. yy	361	353	97.8	7	0.5	-	-	1	0.3	2.2	
ANKARA	812	715	88.05	84	10 34	11	1.35	2	0.24		
ANADOLU (Muhtelif)	883	789	89.35	84	9.51	10	1.13	-	-		
KAYSERİ 18. yy.	115	105	91.3	9	7.83	1	0.87	-	-		
GÜNEYDOĞU TÜRKMEN AŞIRETLERİ										3	
ŞAM	133	120	90.22	-	-	-	-	-	-		

Osmanlılarda çok kadınla evliliğin nadir olduğunu Tanzimat yazarları da ifade etmektedir. Bu tür evliliği bir bakıma savunan Ahmet Midhat, Osmanlı ailelerinin %95'inin tek eşli, iki eşlilerin nadir ve daha çok evlilik yapanların büsbütün ender olduğunu yazar. Fatma Aliye de Nisvan-ı İslam adlı eserinde ortağı olan kadın sayısının *"parmak ile gösterilecek kadar az"* olduğunu belirtir.[58] Mahmud Esad "İstanbul'da evvelkine nisbetle mükerrer olan ekall-ü kalildir. Hatta ta'dâd bile mümkündür.[59] En büyük şehirlerimizde bile mükerrer olanlara nâdir tesadüf" edildiğini söylüyor.[60]

Tek Eşlilik Oranı Neden Düşüktür?

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin düşük oranlarda gerçekleşmesinin sebepleri üzerinde durabiliriz. Öncelikle İslam'ın aileye ilişkin düzenlemeleri çok eşliliği sınırlamıştır. Kuran-ı Kerim'de eşler arasında adalet sağlanması, yoksa tek kadınla aile hayatının sürdürülmesi tavsiye edilmektedir. Nafaka mükellefiyetinin erkeğe ait olması erkeği sınırlayan bir başka husustur. M.A.Ubicini bu konuya şöyle değinmektedir;

"Bir yandan Kuran-ı Kerim'in açık tavsiyeleri, diğer yandan kanunun kadınlara iyi muamele etmesi ve onların geçimini tek başına sağlaması konusunda kocaya yüklediği mecburiyet müslüman ferdler arasında çok kadınla evlenme vakalarının oldukça ender görünmesine büyük katkıda bulunmaktadırlar".[61]

Feraceli Kadınlar, Osman Hamdi Bey, (1904), *(İsmail Cem İpekçi Koleksiyonu)*

Toplumda çok eşliliğin hoş karşılanmaması kişilerin tek kadınla aile hayatlarını sürmelerinde etkili olmuştur. Çok eşlilik Osmanlı toplumunda saygıyla karşılanmıyordu. Kabul edilen bir yaşam biçim değildi. Zira Osmanlı'da toplumun esas unsuru olarak kadının algılanması söz konusuydu.[62] Şemseddin Sami *Kadınlar*'da *"kadın cemiyet-i beşeriyenin esasıdır"* diyor.[63] Üstelik ikinci evliliğin de kolay gerçekleşmediğini belirtelim. Zengin kadınlar üzerlerine kuma getirilmesine şiddetle karşı çıkarken, genç kızların da *"bir avreti daha vardur, kuma üzerine varmazam"*diye evli erkeklerle evlenmeyi hiç düşünmediklerini de belirtmek gerekir. Anne babalar da mümkün olduğunca kızlarını evli erkeklere evlendirme konusunda titiz davranıyorlardı.

Diğer taraftan ailenin huzur ve saadetini zedeleme korkusu kişileri ikinci evlilik konusunda daha dikkatli davranmalarını gerekli kılıyordu. 17. yüzyıl şairi Nabi bu durumu şöyle dile getirir; *"Rahat bulur mu avret alan avret üstüne"*. Ahlak bilgini Kınalızâde *"çok evlenmeye atılan kimselerin evlerinde mücadele, husumet, kötü yaşayış ve düzensizlik mevcuttur"* der.[64] Kınalızâde'nin etkilendiği Nasireddin Tûsî Ahlak-ı Nasırî adlı eserinde *"erkek evde bedendeki kalbe benzer. Nasıl ki, iki bedene bir kalp hayat vermezse, iki evin düzenini de bir erkek sağlayamaz"*.[65]

1908'de Osmanlı ülkesini gezen Amerikalı seyyah değerlendirmelerinde *"...bir Türk erkeği ancak çocuk sahibi olma isteği çok güçlüyse bu masrafa girişecek ve evinin huzurunu tehlikeye atacaktır"*.[66] diyordu.

Çocuksuz ailelerin geçici evlatlık ve icar-ı sağir ile çocuk edinmelerinin mümkün olması dolayısıyla ikinci evliliğe gidilmediği söylenebilir.

Demografik açıdan bakıldığında çok eşli evliliğin bozulma tehlikesi tek eşli olanlara göre daha yüksektir. Ortalama olarak tek eşli evlilikler çok eşli olanlardan daha uzun sürmektedirler. Cem Behar-Alan Duben'in araştırma sonuçlarına göre çok eşli evliliklerin çoğu her iki kadının çocuk sahibi olma dönemi bitiminden önce şekil değiştiriyordu. Yani çok evlilik sona eriyordu.[67]

Çok Eşli Kişilerin Çocukları

İncelediğimiz çok eşli 95 kişiyi çocuk sayısı açısından değerlendirdiğimizde genel oranın altında kaldığı görülmektedir. Toplam 115 erkek ve kız çocukları bulunmaktadır. Kişi başına düşen çocuk sayısı ise 1.2'dir. Yukarda kaydettiğimiz gibi çok eşliliğe kişileri iten en büyük saikin çocuk sahibi olma isteği gelmektedir. Çok evlilerde kişinin ya hiç çocuğu veya erkek çocuğu bulunmamaktadır. Eşin kısır olabileceği düşüncesi erkeği ikinci ve üçüncü evliliğe itmektedir.

Çok Eşli Kişilerin Statüleri

Çok eşli kişileri cemiyet içerisindeki statü, ünvan ve görevleri açısından değerlendirdiğimizde; 95 kişi içerisinde on altısının İbn-i Abdullah yani köle menşeli kişilerden oluştuklarını tesbit ediyoruz. Bunlar içerisinde en fazla sırasıyla el-hac, ağa, efendi, çavuş, beşe, çelebi, bey ünvan sahipleri yer almaktadır. Meslek olarak altıncı, sandalcı, kaldırımcı, aşçı, sabuncu sarraç, çizmeci, çörekçi, simkeş gibi zenatkarlar yanında zabit, katip, imam, kadı, çorbacı, pazarbaşı, odabaşı, kapucu, kapucubaşı, kethuda gibi resmî görevliler bulunmaktadır.

Üç ve dört evliler incelendiğinde toplam 1242 evli erkekten sadece on birinin bu tür evlilik yaptığı tesbit edilmektedir. Sırasıyla 4 el-Hac, 2 Çavuş, 1 Ağa, 1 Çelebi, 1 Paşa, 1 Çorbacı, 1 Pazarbaşı bulunmaktadır. Ekonomik durumlarına baktığımızda, çok yüksek meblağlarda servet bırakanların yanında düşük seviyede servet bırakanlar da bulunmaktadır. Çocuk sayısı oranı açısından bakıldığında bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Kişi başına 5 çocuk düşmektedir. Ancak bunlar içe-

risinde bir kişinin bir kızı, diğer bir kişinin de hiç çocuğu olmadığı görülmektedir.

Gerek bu çalışmamızda, gerekse belgelere dayalı olarak yapılan diğer çalışmalarda Osmanlı toplumunun seçkin zümresi sayılabilecek bir konumda olan askeri sınıf içinde bile poligaminin tercih edilen bir durum olmadığı, ancak istisnai olarak birden fazla evliliğin toplumun değişik kesimlerinde görüldüğü, ekonomik durum ve sosyal statü ile direkt irtibatlı olmadığı, özellikle ikinci evliliği yapanlarda çocuklarının ya hiç olmadığı veya erkek çocuklarının olmadığı açığa kavuşmaktadır.[68]

Osmanlı ailesi üzerine yapılan pek çok çalışmada çok eşliler ile ilgili analizlerde, belirli statü ve unvanlara sahip varlıklı kimselerde, toplumun üst kesimlerinde birden fazla evliliğin diğerlerine göre daha fazla olduğu, refah seviyesi yüksek kesimlerde bu eğilimin arttığı daima vurgulanır. Burada şu izahı yapmak lazımdır; gerek statü, gerekse refah seviyesinin yüksekliği çok evlilik için bir araç değildir. Bu her iki durum çok evlilik için lazım şartları içinde barındırdığı için bu kesimlerde diğerlerine göre bir fazlalıktan söz edilebilir. Yoksa birden fazla evliliklere toplumun muhtelif kesimlerinde ve muhtelif gelir ve servet gruplarında rastlanıldığını gözden uzak tutmamak gereklidir. II. Abdulhamid dönemini inceleyen Sir Edwin Pears poligaminin alt gelir gurupları arasında da görüldüğünü belirtir.[69] Yine Osmanlı toplumunda çok evliliği hacı, efendi, seyyid, şerif, ağa, gibi sosyal zümrelerin, nüfuz sahiplerinin, bürokratların, zengin kişilerin bir melabagahı (eğlence alanı) olarak tasavvur etme hatasına düşmemelidir. Özellikle Osmanlı İstanbul'unda taaddüd-i zevcâta iten sebepler salt olarak ne refah ne de dindir. Ne de Osmanlı sultanlarını taklit kaygısıdır.[70]

Köylü kadını

Uzun yıllar üzerinde durduğumuz bir araştırmanın aile yapımıza ilişkin bölümünün sadece eş sayısı ile ilgili sonuçlarını vermeye çalıştık. Görülüyor ki, tarihimiz belgelere bağlı olarak gerçekten araştırıldığında bu gün bize empoze edilen görüş ve düşüncelerin yanlış olduğu açığa çıkmaktadır. Osmanlı arşivinde araştırmalarımız sırasında zaman zaman karşılaştığımız M. Kiel adındaki batılı bir tarihçiye de tesbitlerimi aktardığımda; "doğru doğru, bu konu hep yanlış biliniyor, bu tesbitler doğru" demiş idi.

Yukardaki rakamlar bize Osmanlı toplumunda poligaminin (çok evliliğin) yaygın olduğu şeklindeki kanaat ve düşüncenin ne kadar isabetsiz ve kasıtlı olduğunu göstermektedir. Bugün, Osmanlı insanının ve yöneticilerinin zevkü sefa peşinde koşan, kadını bir zevk ve eğlence metaı olarak kullanan hedonist insanlar olarak lanse edilmesini şaşkınlıkla karşılıyoruz. Maalesef Osmanlı haremiyle ilgili yazılan pek çok makalenin ve eserin muhtevası, Osmanlı saraylarında on yıl boyunca "Mualime-i Selâtîn" olarak görev yapmış rahmetli Safiye Ünüvar'ın da ifadesiyle "hayal mahsulu romantik maceraları" ihtiva etmektedir.[71] Prof. Dr. Ahmed Akgündüz'ün yayınladığı ve kısa adıyla Osmanlı'da Harem adlı eserinde de bütün genişliğiyle gördüğümüz gibi Osmanlı sultanlarının aile hayatlarını geçirdikleri harem bir zevkü sefa mahalli değil, bir terbiyegahtır, bir mekteptir. Aynı şekilde vezirlerin, paşaların ve diğer rical-i Devlet'in konakları da birer küçük harem mesabesinde benzer fonksiyonları görmektedir.

Şu gerçeği önemle belirtmek gerekir ki, Osmanlı aile yapısı İslam aile yapısının bir yansıması olarak tarihe mal olmuştur. Kadını bir zevk aracı, meta olarak değil, cennetin kendileri vasıtasıyla kazanılacağı üstün değerler olarak görmüştür. Kadın toplumun esası olarak kabul görmüştür. İnsanlık tarihi boyunca süregelen köleliğin suistimalden uzak bir şekilde icra edilmesi için esir ticaretiyle meşgul kimselerin *fesad ile müttehem olanlar ihrac olunub salah ü diyaneti ve nevan gınası ihbar olunan ricalden*[72] olması bir kaide olarak vaz edilmiştir. Değil, resmi olarak fahişelik vesikası verilmesi, bir mahallede ahlaksızlığı görülen kadın ve erkeğin mahallenin ahlaki yapısını bozduğu, ahaliyi rencide ettiği için mahalle halkının talebi veya devlet ricalinin tesbitiyle bulundukları yerden sürüldükleri, cezaya çarptırıldıklarına ilişkin pek çok karara "Mühimme Defterleri" adı verilen divan kararlarının yazıldığı defter koleksiyonlarında rastlamak mümkündür.

Osmanlı ailesi batı ailesinin geçirdiği süreçleri yaşamadığı gibi, batı ailesinin maruz kaldığı krizleri de hiç bir zaman yaşamamıştır. Daha 20. yüzyılın başlarında bu konuda kalem oynatan Osmanlı aydınlarının eserlerinde de ifade edildiği gibi Batı'da fiili bir ta'addüd-ü zevcat vardı. 19. yüzyılın sonlarında Hans Bart "Le droit du Croissant" adlı eserinde "*garbda üçden ziyade kadınlar ile münasebetde bulunmayan kim vardır?*" diyor.[73] Mustafa Sabri bir batılıya atfen "*müslümanlar dörde kadar ve kendilerini daha medeni addeden garblıların istediği kadar kadın istifraş*" ettiklerinden söz etmektedir. Haşim Nahid'in dediği gibi "*Bir tek zevceye malik olan Avrupalıların çoğu gayr-ı meşru surette müteaddid zevcelere maliktir*".[74]

Batıda evlilik dışı doğan çocukların oranına ilişkin aşağıda vereceğimiz rakamlar hiç bir zaman ve hiç bir İslam toplumu içerisinde görülmemiş rakamlardır. Newsweek dergisinin yaptığı bir araştırma bu konuda batının ne denli bir çıkmaz ve çöküş ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Evlilik dışı çocukların oranı İsveç'te

%50, Danimarka'da %47, Norveç'de %46, Fransa'da %35, İngiltere'de %32, Avusturya'da %27. Bu rakamlar sadece çocukların oranını vermektedir. Evlilik dışı yaşayanların oranı bundan daha yüksektir. Şu acı tablo batıda evliliğin bir bakıma rafa kaldırıldığının bir resmidir.[75]

Modernleşme Dönemi, Türk kadını

Bundan yüz yıl öncesinin beyanlarında da görüldüğü üzere Batı'da fiili bir taaddüd-i zevcaat var. Meşruiyyet şemsiyesi dışındaki bu fiili durum ailenin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu çöküşe dur diyenler de yok değil şüphesiz. Modern dünyada aileye verilen önem de gün geçtikçe artmaktadır. Zira sağlıklı bir toplumun oluşturulması yolunda onca çabalar içinde ailenin ihmal edilmiş olması, insanı ve toplumu ayakta tutan temel dinamiklerden birinin göz ardı edilmesiyle eş anlamlı olsa gerektir. Bunun farkına varan düşünür, bilim adamları, kurum ve kuruluşlar gün aşırı değişik platformlarda ve değişik vesilelerle aile kurumunun önemine işaret etmektedirler. 1995 yılı içerisinde gerçekleştirilen uluslararası verimlilik kongresine uydu aracılığıyla katılan nobel sahibi bir bilim adamından iktisadi tahliller beklenirken, verimliliğin artırılmasında aile müessesesinin ehemmiyetini vurgulamış olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Amerikan başkanlık seçimlerine Cumhuriyetçi Parti'den başkan adayları arasında adı geçmiş olan Garry Bauer, Amerika'da bazı eyaletlerde eşcinsellerin evlenmelerine yol açılınca; "Eşcinsel evliliklerin yasallaşması, toplumumuzun temel taşı olan ahlâka tarihteki en büyük darbeyi indirir. Hiçbir terörist saldırı bize bunun kadar zarar veremez" diyordu.[76] Diğer taraftan aşırı Rus milliyetçisi Jirinovski çok eşliliğin Rusya'da meşru olması için bir kanun teklifi vereceği dönemin gazetelerinde yer almıştı.[77]

Maalesef bizde de bir kırılmadan söz edilebilir. Hürriyet gazetesinin 13 Temmuz 1993 tarihli nüshasında "Türkiyede Cinsellik" adlı bir araştırmanın sonuçları ülkemizde aile yapısının ciddi bir çözülme ile karşı karşıya olduğunu gösteriyor. 435 kişinin katıldığı bu araştırmaya göre; "İlk cinsel deneyim yasal eşle olmadığı gibi, düzenli cinsel ilişkiyi evli oldukları eşleriyle sürdürenlerin oranı ise %23'tür." Bu anket kimlerle yapıldı bilemiyoruz ama, Türk toplumunun bu kadar da dejenerasyona uğramadığını düşünerek iyimser bakış açımızı yitirmiyoruz.

Hülasa, bütün İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı toplumunda da taaddüd-i zevcât yani birden fazla evlilik, temel gerekçesi itibariyle kadını istismar üzerine kurulan bir düzenleme değil, bir çıkış yolu ve bir ruhsattır. Aslolan tek eşle aile hayatının sürdürülmesidir.

Dipnotlar

1 2001'yılı içerisinde Kanal 7'de yayınlanan İskele Sancak programında İslam'da taaddüd-i zevcaat konusunda yer alan görüşlere ilave olarak Dücane Cündioğlu'nun Yeni Şafak'da çıkan yazısı bu farklı yaklaşımların en canlı örneklerini oluşturmaktadır. Dücane Cündioğlu, "Kuran çokevliliğe izin vermez, emreder", **Yeni Şafak,** 12 Aralık 2001 tarihli nüsha.

2 Genişbilgi için bkz. M. Akif Aydın, **İslam Osmanlı Aile Hukuku,** İstanbul 1985, aynı yazar, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III,** Ankara 1992, c. 2, s. 434 vd.

3 Geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** c. 2, s. 456-467.

4 "Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur. "Nisa Suresi, Ayet 3, Yaşar Kutluay, Hüseyin Atay; **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı,** Ankara 1983.

5 "Nisa Suresi, Ayet 129.

6 İbn-i Mace, Nikah, 47.

7 "Arap", **DVİA,** c. 3, s. 321; Süleyman Ateş, Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri, c. 2, s. 198, 200; Şemsettin Günaltay, "İslamdan Önce Arablarda Kadının Durumu", Belleten, C. XV, s. 701, 706.

8 Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi,** Terc.; Zeki Megamiz, Sadeleştiren; Mümin Çevik, c. 5, s. 145.

9 Aktaran; Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri,** İstanbul 1996, s. 162.

10 M. E. Khan, **Family Planning Among Muslims in India,** Delhi 1979, s. 34.

11 W. S. Goode, **World Revolution and Family Patterns,** New York 1968, s. 103'den Feridun Merter, **Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler,** Ankara 1990, s. 47.

12 Nur Öznel, "İslam ülkelerinde Aile", **Aile Politikaları,** Ankara 1991, s. 252.

13 Aktaran; İlber Ortaylı, "Anadoluda XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları,** İstanbul 1980, c. 1, s. 37; Aynı Yazar, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul 2000, s. 67; Aynı yazar, "Osmanlı Aile Hukuku...", s. 460.

14 J. Palerne, **Peregrinations,** Lyon, 1606, s. 96'dan naklen Caporal, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını** (1919-1970), Ankara 1982, s. 128.

15 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri,** İstanbul 1996, s. 169-170.

16 M.A. Ubicini, Türkiye 1850 I-II, Çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman Yay. c. 2, s. 477.

17 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri,** İstanbul 1996, s. 161, 171.

18 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât,** Kostantıniyye 1316, s. 27, 69.

19 Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi,** 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 147, Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", **Belleten** LIV/211 s. 951.

20 Fanny Davis, **The Ottoman Lady-A Social History From 1718 to 1918.** New York 1986, s. 89.

21 M. E. Khan, **Family Planning Among Muslims in India**, Delhi 1979, s. 34.

22 Fanny Davis, **The Ottoman Lady-A Social History From 1718 to 1918**. New York 1986, s. 89-90.

23 Aşıkpaşazâde, **Aşıkpaşaoğlu** Tarihi, haz. N. Atsız, İstanbul 1970, s. 66.

24 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i** Zevcât, Kostantıniyye 1316, s. 4-5.

25 **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, c. 3, 1045.

26 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, Taaddüd-i Zevcât, Kostantıniyye 1316, s. 67.

27 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 33-34.

28 Aktaran Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 398.

29 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, Taaddüd-i Zevcât, Kostantıniyye 1316, s. 63-64; Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 398-399.

30 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 51-52.

31 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 57.

32 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 10.

33 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 11.

34 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 11-13.

35 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 19.

36 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 16.

37 Aktaran Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 399.

38 İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda** Aile, s. 155.

39 Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. 2, s. 719-720.

40 Aktaran; Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri**, İstanbul 1996, s. 163.

41 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri**, İstanbul 1996, s. 163-164.

42 Adı geçen kaynak ile ilgili olarak "Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)" adlı eserimize bakılabilir.

43 İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda** Aile, s. 83.

44 Ö. L. Barkan; "**Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri** (1545-1659)", TTK-Belgeler Serisi, III/5-6, s. 13.

45 Hüseyin Özdeğer, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul 1988, s. 50; Ömer Demirel, a.g.m. s. 950, Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III**, c. 1, s. 102.

46 Klaus Liebe-Harkort aus Hageni; "**Beitalage zur sozialen und wirtschaftlichen La.g.e. Bursas am Anfang des 16. Jahrhunderts" (Hamburg, 1970)**, s. 303.

47 Hüseyin Özdeğer, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul 1988, s. 50.

48 Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 446-447.

49 Nakleden Cem Behar, "Polygyny in Istanbul, 1885-1926", Middle Eastern Studies, Volume 27, Number 3, July 1991, s. 479.

50 Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III**, c. 1, s. 102-103.

51 Muhiddin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı 4, Konya 1999, s. 163-165.

52 Said Öztürk, "19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal Ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler", **İÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a Hatıra Sayısı, İstanbul 2000, s. 442-443.

53 Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), **"Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu** (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 106.

54 Abdul-Karım Rafeq, "Registers of Succession (Mukhallafât) and Their Importance For Socio-Economic History: Two Samples From Damascus And Aleppo, 1277/1861", **Cıepo Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri**, TTK Yay. Ankara 1994, s. 485.

55 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri**, İstanbul 1996, s. 161, 162, 169.

56 Cem Behar, "Polygyny in Istanbul, 1885-1926", Middle Eastern Studies, Volume 27, Number 3, July 1991, s. 480.

57 Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi** (1839-1876), Bursa 1998, s. 87; Aynı yazar, "Osmanlı Toplumunda Poligami", **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 400.

58 Fatma Aliye Hanım, **Nisvan-ı İslam**, Yay. Haz. Mübeccel Kızıltan, Ankara 84, s. 88; Abdurrahman Kurt, **a.g.e.**, s. 87.

59 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 60.

60 Fatıma Aliye-Mahmud Es'ad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 71.

61 M. A. Ubicini, **a.g.e.**, s. 479.

62 İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda** Aile, s. 87, 93, 154.

63 Şemseddin Sami, **Kadınlar**, İstanbul 1311, s. 2; **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, c. 3, s. 1027.

64 **Kınalızâde Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı**, Hazırlayan Ahmet Kahraman, Tercüman yay. s. 48; Hüseyin Öztürk, **Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile**, Ankara 1990, s. 156.

65 Hüseyin Öztürk, **a.g.e.**, s. 157.

66 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri**, İstanbul 1996, s. 169-170.

67 Cem Behar-Alan Duben, **İstanbul Hâneleri**, İstanbul 1996, s. 167.

68 Bu veriler çerçevesinde; Osmanlı yönetici tabakasında çok evliliğin revaçta olduğu, sayısız köle, cariye, odalık ve büyük servetleriyle saray hayatını taklit ettikleri şeklindeki iddianın birden fazla evliliğin revaçta olduğu yönü geçersiz kalmaktadır. İddia ile ilgili bkz. Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III**, Ankara 1992, c 2, s. 489. Diğer taraftan Tabakoğlu ise klasik dönemde padişah saraylarında bile şatafat ve lükse kaçılmadığını, paşaların basit konaklarda hayat sürerek insan-eşya ilişkileri değil, insan-insan ilişkileri ön planda tutulduğunu kaydeder. Bkz. Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 141. Tabakoğlu'nun fikirlerine mutbakat eden İlber Ortaylı da Osmanlı Toplumunda Aile kitabında Osmanlı ülkesinin mütevazi bir memleket olduğunu, İstanbul'a gösterişçi zenginliği Mısır'ın Hidiv hanedanının getirdiğini söyler, Ortaylı devamla, mevcut binaların son derece mütevazi hayatın yaşandığı küçük konaklar olduğunu belirtir. **a.g.e.**, s. 125.

69 Fanny Davis, **The Ottoman Lady-A Social History From 1718 to 1918**. New York 1986, s. 87.

70 Bazı değerlendirmeler için bkz. Feriha Karadeniz, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlılar Özel Sayısı, c. 5, s. 454. Yine, Cem Behar-Alan Duben, İstanbul Hâneleri, İstanbul 1996, s. 169, 170. Fanny Davis, eserinde bir çok batılı yazardan iktibasda bulunur. Hemen hemen hepsi çok evliliğin toplumun üst kesimlerinde görüldüğünü belirtir. The Ottoman Lady, s. 87.

71 Safiye Ünüvar, **Saray Hatıralarım**, İstanbul 1964, s. 3.

72 Mübahak S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983, s. 257.

73 Aktaran Mahmud Esad, **Taaddüd-i Zevcât**, Kostantıniyye 1316, s. 64.

74 Şeyhülislam Mustafa Sabri, Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku, Yay. **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, c. 3, s. 1119, 1122.

75 Ahmet Selim, "Batı Medeniyetinin Son Virajı", 18 Ocak 1997 tarihli **Zaman Gazetesi**.

76 29 Aralık 1999 tarihli **Akit Gazetesi**.

77 8 Ekim 2000 tarihli **Akit Gazetesi**.